

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МОЛОДИХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

УДК:340(477):167.7:356.13

В. В. Райко

Виконання органами та підрозділами Державної прикордонної служби України (ДПСУ) оперативно-службових завдань вирішальною мірою залежить від людського фактора, морально-психологічного стану військовослужбовців, створення умов для більш повної реалізації духовного та професійного потенціалу особового складу, підвищення його відповідальності за виконання функціональних і службових обов'язків, наказів командирів та начальників.

Офіцери ДПСУ – це багаточисельний загін, який безпосередньо здійснює керівництво й управління підрозділами і займається вихованням підлеглих. Виконання військово-педагогічних функцій завжди посідало чільне місце в їх діяльності. За сучасних умов ці функції суттєво розширюються та ускладнюються, що ставить більш високі вимоги до педагогічної культури офіцерів.

За своєю внутрішньою структурою педагогічна культура офіцера є сукупністю інтелектуальних умінь і навичок, сформованих та розвинутих на основі психолого-педагогічних знань, почуттів і мотивів, набутих як у процесі практичної діяльності, так і шляхом цілеспрямованого виховання. При цьому знання, уміння та навички, мотиви і почуття виступають у педагогічній культурі не окремо один від одного, а у функціональному взаємозв'язку як цілісна частина будь-якої цілеспрямованої дії офіцера. Це не означає, що запас знань офіцера стосовно того, як потрібно поводити себе, завжди є адекватним наявності умінь і навичок поведінки, які відповідають таким знанням. Вияв відповідності або невідповідності необхідних знань та конкретної поведінки офіцерів є індивідуальним. Спостереження, проведене під час дослідження, надало можливість визначити різний збіг у молодих офіцерів співвідношення або неспіввідношення рівнів знань, умінь і навичок культурної поведінки.

Проблемі формування культури педагога, розвитку його особистості приділяли увагу такі видатні педагоги минулого, як П. П. Блонський, А. Дистервег, Я. А. Коменський, А. С. Макаренко, С. Ф. Русова, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та ін., які відзначали, що успіх навчання і виховання залежить від особистості педагога, його власної культури як фундаменту професійної майстерності.

У наукових дослідженнях останніх років педагогічна культура розглядалась, в основному, при вивченні таких проблем: навчально-виховного процесу курсантів в умовах вищого військового навчального закладу (В. О. Балашов, Д. В. Іщенко, Д. М. Коцеруба, В. І. Шевчук), професійної мотивації курсантів (Л. М. Дунець, В. М. Клачко), культури педагогічного спілкування курсантів (Ю. В. Кудінов), етнопедагогічної культури та культури мислення курсантів (О. М. Гомонюк, Ю. Г. Юрчук), пізнавальної діяльності і самостійності курсантів та офіцерів при вивченні окремих дисциплін (Л. В. Боровик, О. А. Вальчук, В. М. Гапонова).

Метою даної статі є обґрунтування комплексу методів і засобів розвитку в молодих офіцерів навичок та вмінь педагогічної культури в умовах органів і підрозділів ДПСУ.

Спостереження за накопиченням умінь та навичок педагогічної культури у молодих офіцерів надало можливість зробити висновок, що зазначений процес здійснюється двома основними шляхами: стихійно – у процесі всього життя і діяльності офіцера, його спілкування з людьми, та керовано – шляхом формування їх з певною метою за визначеною програмою.

У першому випадку офіцер не завжди має твердий орієнтир, достатню кількість знань, не намагається або недостатньою мірою намагається враховувати умови і вимоги правильної поведінки. Під час діяльності, спілкування з людьми він орієнтується в основному на поведінку оточуючих, на свій досвід, інтуїцію, на ті навички зовнішньої культури й елементарні навички спілкування та життя у суспільстві, які набув у житті. Це більш

тривалий і складний шлях спроб та помилок. Уміння і навички в таких випадках не завжди бувають стійкими та позитивно спрямованими.

Кероване виховання відповідної поведінки здійснюється шляхом цілеспрямованого і систематизованого впливу на особистість молодого офіцера різними засобами, методами та прийомами, шляхом організації діяльності командирів і вихователів, покращання умов життя, усунення причин, які породжують негативні навички, звички та гальмують формування і розвиток позитивних.

Виходячи з того, що уміння та навички формуються і розвиваються в процесі всієї діяльності та життя, у проведеному дослідженні було зроблено висновок – для виховання педагогічної культури офіцера необхідними є правильне розуміння і цілеспрямоване використання відомих методів навчання та виховання, усієї системи підготовки і діяльності офіцерського складу.

Робота, яка проводилась під час дослідження з удосконалення рівня знань офіцерів, водночас була спрямована на вирішення завдання засвоєння цих знань, перетворення їх в особисті переконання, на основі яких здійснювався процес формування та розвитку відповідних умінь і навичок. Здійснені на практиці заходи, а також контрольні виміри рівнів розвитку педагогічної культури надали можливість виявити те, як офіцери застосовують отримані знання у своїй діяльності, якою мірою вони вплинули на зміну поведінки конкретного офіцера.

У проведеному дослідженні розвиток умінь і навичок культурної поведінки у молодих офіцерів включав застосування комплексу методів та засобів навчання і виховання, які умовно було поділено на дві складові:

методи та засоби формування позитивних мотивів, виховання почуттів, накопичення умінь і навичок педагогічної культури (різні засоби, прийоми, форми переконання; вправи у процесі навчально-виховної діяльності, спеціальні заняття з педагогічної техніки);

методи та засоби позитивного стимулювання розвитку педагогічної культури (різні форми заохочень: узагальнення досвіду поведінки культурних

офіцерів і розповсюдження його як прикладу, застосування заходів заохочення, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України; стимулююча роль колективного впливу: створення громадської думки, критика на зібраннях, нарадах, громадське заохочення та засудження).

Формування позитивних мотивів культурної поведінки, які визначають розвиток необхідних умінь і навичок в офіцерів, здійснювались в умовах органів та підрозділів шляхом переконання. Під час експериментальної роботи були використані всі накопичені педагогічною наукою форми, прийоми і засоби переконання: заняття, бесіди, зібрання, семінари тощо, у процесі яких повідомлялись наукові знання про сутність дослідженої проблеми, роз'яснювались та доводились словом, прикладом, фактами основні положення і вимоги психолого-педагогічних наук, важливість культурної та шкідливість безкультурної поведінки.

Здійснена система цілеспрямованих заходів комплексної програми розвитку у молодих офіцерів педагогічної культури виявила позитивний вплив на формування у молодих офіцерів мотивації поведінки, виховання моральних почуттів, що, у свою чергу, сприяло накопиченню досвіду культурної поведінки офіцера.

Результати проведеного дослідження надали можливість зробити висновок, що розвиток умінь і навичок культурної поведінки офіцерів відбувається успішно, якщо формування позитивних мотивів поєднується із систематичним накопиченням в офіцерів досвіду культурної поведінки шляхом різних вправ.

Цінність вправ у виховній роботі саме і полягає в тому, що вони не лише ставлять офіцера в такі умови, коли він повинен виконувати певні вимоги, а й виконуючи їх, він часто відчуває задоволення від вирішення поставленого завдання, бачить позитивний результат свого культурного зростання. Цим створюється те емоційне спонукання, яке сприяє перетворенню знань у переконання та закріпленню їх у досвіді необхідної поведінки.

У результаті проведеного експертного опитування було визначено, що у питаннях формування культурної поведінки молодих офіцерів особливе значення набувають вправи, що пов'язані:

з накопиченням навичок і звичок культурної поведінки шляхом активної участі в навчально-виховному процесі;

удосконаленням елементів педагогічної техніки системою спеціальних занять щодо формування інтонації, тону, дикції, мовлення, міміки, жестів тощо;

накопиченням досвіду вольової поведінки шляхом різних тренувань.

У процесі навчально-виховної діяльності офіцер удосконалює свою військово-педагогічну майстерність, накопичує необхідні навички та звички культурної поведінки. Але повторення однакових дій під час служби саме по собі не вдосконалює їх виконання, не завжди закріплює у необхідному напрямку позитивні і руйнує негативні навички. Навпаки, таке повторення може закріпити шкідливі, безкультурні уміння та навички.

Отже, щоб вправи, що здійснюються в процесі виховної діяльності, були ефективними, необхідно дотримуватись певних умов. Експертне опитування, проведене в дослідженні, надало можливість визначити основні умови, за яких найбільш ефективно здійснюється процес накопичення позитивних умінь і навичок педагогічної культури у молодих офіцерів:

усвідомлена спрямованість та наявність відповідної установки в офіцера на набуття навичок і звичок культурної поведінки;

знання командирами, вихователями сутності педагогічної культури й умов, за яких найбільш ефективно здійснюється процес накопичення позитивних умінь і навичок;

постійний контроль за діями та поведінкою офіцера з боку старших начальників і колективу товаришів по службі, критичний аналіз помилок та шляхів їх подолання;

самоконтроль і самоаналіз своїх вчинків та дій.

Аналіз експериментальної роботи переконливо свідчить, що велике значення у накопиченні умінь і навичок культурної поведінки відіграють

спеціальні завдання, вирішуючи які офіцер повинен пояснювати та доводити те, чого не робить сам. Такий методичний прийом застосовувався переважно до тих офіцерів, які допускають безкультурність у взаємовідносинах з підлеглими. Виконання завдань у проведеному дослідженні сприяло критичному аналізу своїх дій, вимагало від деяких офіцерів самостійних дій щодо зміни своєї поведінки і забезпечувало закріплення у них умінь та навичок культурної поведінки.

Особливе місце у системі виховання навичок і звичок культурної поведінки посідають вправи, пов'язані з удосконаленням елементів педагогічної техніки. Основна частина методів безпосереднього впливу офіцера на підлеглих реалізується у спілкуванні один з одним за допомогою слова. Тому, перш за все, офіцер-вихователю повинен володіти мистецтвом спілкування з вихованцями, уміти вибирати потрібний тон та стиль спілкування з ними.

Зовнішня форма вияву педагогічної культури якраз і ґрунтується на різних елементах педагогічної техніки, культурі мови, тоні спілкування, висловів, необхідній інтонації, педагогічних жестах тощо. Вивчення поведінки та процесу спілкування офіцерів з високим і низьким рівнем розвитку педагогічної культури свідчить, що їх розбіжність виявляється здебільшого саме в тоні спілкування, умінні правильно користуватись словом.

Значну групу умінь та навичок педагогічної культури складають прийоми виразного показу офіцером свого ставлення до тих чи інших дій і вчинків підлеглих. Уміння продемонструвати свої почуття, реально та переконливо їх показати викликають необхідність проведення спеціальної роботи щодо опанування слова, міміки, інтонації, жестів.

Опанування мовленнєвої техніки, міміки, жестів вимагає специфічних вправ. В умовах прикордонного вищого навчального закладу це питання досліджувалось в роботі І. А. Яремчука [3]. Але в умовах органів та підрозділів ДПСУ не розроблялись відповідні методики і теоретичні курси вдосконалення педагогічної техніки офіцерського складу, а ті, що існують, використовуються

лише на рівні проведення окремих заходів та особистого прикладу, таланту деяких офіцерів-педагогів.

У межах комплексної програми розвитку у молодих офіцерів педагогічної культури було розроблено курс удосконалення педагогічної техніки, який включав разом із теоретичними й іншими питаннями систему вправ і практичних заходів. Заняття розробленого курсу включали: вивчення спеціальної літератури, підготовку рефератів про видатних педагогів; зустрічі з майстрами військово-педагогічної праці з обговоренням окремих питань педагогічної техніки; відвідування заходів, що проводяться офіцерами – майстрами навчання та виховання; заходи перевірки голосу (дикція, тон, виразність мови); аналіз недоліків вимови; з'ясування індивідуальних прийомів постановки голосу; відпрацювання дикції, вправи в тональності мови; керування мімікою, жестами, поставою в їх поєднанні; контрольні записи голосу з подальшим аналізом тощо. Здійснення на практиці таких заходів є неможливим без проведення факультативних занять, створення спеціальних гуртків, семінарів.

Уміння і навички культурної поведінки пов'язані з вольовими зусиллями офіцера: з наполегливістю, самоволодінням, урівноваженістю, самоконтролем тощо. Тому суттєву роль в їх формуванні відіграють вправи, що спрямовані на накопичення досвіду вольової поведінки шляхом тренувань у процесі всієї службової діяльності: на заняттях, під час виконання службових завдань, суспільно корисної і культурної діяльності. Такі вправи досить повно розроблено та викладено в психолого-педагогічній літературі, у дослідженнях військових педагогів і психологів [1; 2]. Важливо у практичній роботі з офіцерами враховувати їх та аналізувати вольову підготовку з точки зору впливу її на культуру поведінки кожного командира і вихователя.

Отже, розробка та впровадження в практику системи різних вправ має суттєве значення в накопиченні офіцером умінь, навичок і звичок культурної поведінки.

Важливу роль у накопиченні необхідних умінь та навичок культурної поведінки відіграють методи і засоби позитивного стимулювання розвитку педагогічної культури, одним з яких є заохочення.

Службова діяльність молодого офіцера, його поведінка, справи та вчинки не залишаються поза увагою інших людей і тих військових колективів, у яких йому доводиться служити, вони завжди виражають до нього своє позитивне або негативне ставлення. Висловлюючи підтримку або не підтримку його поведінки, вчинку, оточуючі тим самим примушують молодого офіцера коригувати свою діяльність. Відбувається стимулювання необхідних дій, вчинків, конкретних актів поведінки. Це є основою для того, щоб спеціально виокремити метод заохочення в усіх його формах та видах, який застосовується командирами, начальниками, офіцерською спільнотою. Цей метод виконує стимулюючу функцію у формуванні умінь і навичок культурної поведінки та тому виокремлений нами в особливу групу.

Педагогічна сутність заохочення полягає в тому, що людина відчуває потребу в оцінці своєї діяльності, у перевірці правильності і суспільної значущості своєї поведінки. Шляхом заохочення закріплюються позитивні уміння та навички культурної поведінки, стимулюється необхідність у самовдосконаленні.

Заохочення в практиці виховної роботи командира, вихователя застосовуються дуже широко. Склалась ціла система засобів заохочення. До неї входить усна оцінка висококультурної поведінки офіцера, узагальнення досвіду офіцерів з високим рівнем розвитку педагогічної культури, установлення статутних норм взаємовідносин з підлеглими і розповсюдження їх серед інших командирів та вихователів, а також весь комплекс заходів заохочення, зазначених у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України.

У процесі дослідження було встановлено, що заохочення офіцера за культурну поведінку окремо не виноситься, а враховується, як правило, у сукупності з іншими досягненнями в його службовій діяльності. Вивчення цього питання надало можливість виявити деякі негативні аспекти

використання методу заохочення. Було встановлено, що іноді заохочення оголошується офіцеру лише за кінцеві результати без урахування того, як поводить себе офіцер та будує свої взаємовідносини з оточуючими. Унаслідок цього позитивна ефективність методу значно знижується і, навпаки, його застосування сприяє закріпленню негативних навичок та звичок поведінки.

Стимулююча ефективність заохочення тоді досягає належної мети, коли при його застосуванні командний склад дотримується певних умов. У проведеному дослідженні розроблено методичні рекомендації, які слід використовувати при оголошенні заохочення з метою формування у молодих офіцерів умінь і навичок культурної поведінки, а саме:

ураховувати не лише успіхи в особистій військовій підготовці офіцера, але й його конкретну поведінку;

ураховувати не лише кінцеві результати рівня підготовки підлеглих, але й те, яким чином ці результати досягнуті, уміння командира будувати відповідно до статуту свої взаємовідносини з підлеглими;

знати дійсні мотиви поведінки підлеглих молодих офіцерів, психологічну атмосферу в підрозділі;

постійно та своєчасно помічати кожен позитивну зміну в поведінці молодого офіцера і належним чином реагувати на неї;

обов'язково враховувати рівень розвитку педагогічної культури молодого офіцера, уміння правильно, згідно зі статутом поводити себе, впливати на підлеглих, особливо у випадках висунення на вищу посаду.

У процесі експериментальної роботи широко використовувались різні заохочення з урахуванням розроблених методичних рекомендацій. Проведене дослідження надало можливість отримати найбільш об'єктивні дані про рівень розвитку умінь і навичок педагогічної культури молодих офіцерів. Вивчення досвіду та розповідь про нього іншим офіцерам, виховання їх за прикладом кращих стимулювало розвиток офіцерів, викликало у них почуття задоволення, надходження нових сил і спроб до самовиховання.

Проведення загальних виховних заходів позитивно впливає на роз'яснення та з'ясування важливості, значення педагогічної культури, на формування необхідної громадської думки, але, урахувавши те, що офіцери мають різний рівень індивідуального розвитку, вплив цих заходів на кожного з них є різним. Тому в основу розвитку умінь і навичок педагогічної культури в комплексній програмі було використано індивідуальний підхід до кожного молодого офіцера.

Отже, формування розвинутої педагогічної культури у молодих офіцерів – це шлях до вирішення питань ефективного управління, удосконалення стилю роботи, навчального процесу, зміцнення військової дисципліни. Основні заходи виховної роботи з молодими офіцерами полягають в тому, щоб вимоги педагогічної культури були втілені в уміння та навички, у норми поведінки кожного командира і вихователя. Центральним завданням є постійний розвиток навичок культурної поведінки та перетворення їх у звичку, стійку рису характеру.

Упровадження основних положень, що викладені в статті, у навчально-виховний процес органів і підрозділів ДПСУ сприяють подальшому підвищенню ефективності педагогічного впливу на офіцерський склад, вирішенню завдань оперативно-службової діяльності, зміцненню дисципліни та правопорядку. Напрямок подальших досліджень можуть бути: організація самостійної роботи офіцерів у процесі розвитку педагогічної культури; проведення індивідуальної роботи щодо розвитку педагогічної культури у молодих офіцерів.

Список використаної літератури

1. Афонін, Е. А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / Е. А. Афонін. – К. : Інтерграфік, 1994. – 304 с.
2. Маковський, О. К. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / О. К. Маковський. – Хмельницький, 2002. – 18 с.

3. Яремчук, І. А. Розвиток педагогічної техніки викладачів-початківців вищих військових закладів освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / І. А. Яремчук. – Хмельницький, 2002. – 18 с.